

Marius ANDREESCU
Judecător - Curtea de Apel Pitești
Lector universitar dr. - Universitatea din Pitești

LIBERTATEA CONȘTIINȚEI
IMPLICAȚII JURIDICE ȘI
RELIGIOASE

Theoretical
article

FREEDOM OF CONSCIENCE
LEGAL AND RELIGIOUS
IMPLICATIONS

Cuvinte cheie

Conștiința de sine,
Conștiința eu-lui,
Conștiința socială,
Libertatea de conștiință ca drept fundamental,
Semnificații teologice filosofice și juridice ale conștiinței și libertății de conștiință,
Garanții constituționale.

Keywords

Self-conscience,
Conscience of inner self,
Social conscience,
Freedom of conscience as a fundamental right,
Theological, philosophical and legal meanings of conscience and freedom of conscience,
Constitutional guarantees.

Rezumat

Conștiința este o realitate existențială, definitorie a omului al cărui înțeles poate fi întrezărit numai printr-un efort susținut de gândire și cunoaștere în plan interdisciplinar. Ne propunem în acest studiu să realizăm o astfel de analiză a conștiinței ca fundament ontologic și particularitate a omului, în dimensiunea sa individuală și socială, având drept bază idei, concepte și teorii filosofice, teologice și juridice. Libertatea de conștiință este trăsătura esențială a manifestărilor omului ca persoană în mediul specific existenței sale. Din punct de vedere juridic, libertatea de conștiință este un drept fundamental

complex care necesită un sistem amplu normativ prin care să fie consacrat și garantat. În opinia noastră, baza, dar și legitimitatea sistemului juridic de protecție a libertății de conștiință este dată de adevărurile filosofice și mai ales de adevărurile de credință, așa cum sunt exprimate în scrierile și meditațiile teologice. În acest studiu, identificăm bazele teologice și filosofice ale libertății de conștiință și reflectarea acestora în plan juridic.

Abstract

Conscience is a defining existential reality of man, whose meaning can be seen only through an interdisciplinary unceasing effort of thinking and knowledge. In this study, we aim to make such an analysis of the conscience as an ontological foundation and characteristic of man, in its individual and social dimension, whose basis is made up of philosophical, theological and legal ideas, concepts and theories. Freedom of conscience is the main feature of the manifestations of man as a person within the specific environment of his/her existence. From the legal point of view, freedom of conscience is a complex fundamental right requesting a wide legislative system in order to establish and guarantee it. In our opinion, both the basis and the legitimacy of the legal system protecting the freedom of conscience are given by the philosophical truths and the truths of faith, as expressed in theological writings and meditations. In this study, we identify the theological and philosophical bases of the freedom of conscience and their reflection in the legal field.

Tema din acest articol este tratată sub diferite spectre, dar în temeiul aceluiași idei generale, în mai multe articole, toate publicate în revista on-line "Porunca Iubirii". Articolul spre deosebire de materialele anterioare, conține o analiză filosofică, juridică și teologică a libertății conștiinței. Aceasta este o temă de cercetare proprie.

Autorul

Studiul este rezultatul creației în timp și cuprinde părți și idei publicate în următoarele articole:

- Ora de religie în școli, Porunca Iubirii din 22.03.2015, Editura Agaton, Făgăraș;
- În numele libertății de conștiință, Porunca Iubirii din 22.03.2015, Editura Agaton, Făgăraș;
- Libertate de exprimare, Porunca Iubirii din 10.10. 2014, Editura Agaton, Făgăraș;
- Libertatea conștiinței, Porunca Iubirii din 18.09.2014, Editura Agaton, Făgăraș;

I. Despre conștiință, lege și libertate.

Conștiința este esența și particularitatea omului prin care acesta se raportează la natură, societate, dar și la propria sa ființă și, în mod deosebit, la Ființa Supremă. Părintele Arsenie Boca vorbea despre conștiință ca fiind „un grai tăcut și o chemare lină” prin care omul poate să se reconstruiască ca ființă spirituală, să își regăsească structura sa autentică, dincolo de precaritățile și patimile existențiale, într-un cuvânt să redobândească libertatea autentică, spirituală pentru iubirea infinită și indefinită de Dumnezeu și de oameni. Fericitul Augustin spunea și el că „în noi este ceva mai adânc decât noi înșine”, referindu-se tot la conștiința omului, cu deosebire la conștiința de sine.

Important de subliniat este faptul că mai înainte de a fi transpusă în norme juridice, conștiința este o dimensiune naturală prin care omul devine ceea ce este și se diferențiază în mod categoric de orice altă formă existențială. Astfel, realitatea naturală în manifestările sale existențiale se transformă conform legilor cauzalității, cum ar spune Kant. Spre deosebire, omul prin conștiința sa și în forma sa supremă, conștiința de sine nu se transformă, ci devine conform legilor libertății, după spusele aceluiași mare filozof. Așa putem înțelege gândurile părintelui Teofil Păraian: omul devine spre ceea ce este el, adică spre descoperirea și realizarea conștiinței de sine.

Omul este singura ființă care prin facultățile rațiunii poate să mediteze asupra existenței, dar și asupra gândurilor proprii, astfel spus posedă capacitatea de a *reflecta* și de a *interoga*, pe sine, și lumea exterioară, căutând răspunsuri și, dacă se poate, certitudini la întrebările sale.

Reflecțiile asupra gândului dau sensuri existențiale prin care omul se conștientizează și uneori se definește pe sine, își recunoaște și își afirmă locul său în lume și în univers. Încercăm a spune că reflecția asupra gândului, întoarcerea gândului asupra sa însăși, sau cum spun filozofii raționaliști „gândirea care se gândește pe sine”, este mai mult decât meditația filozofică sau o simplă construcție logică, deoarece reflecția nu are un caracter pur formal, ci unul existențial. Gândul care se gândește pe sine vizează nu numai rațiunea, ci și existența sau ființa ca atare. Aceasta este *conștiința*, ca particularitate ontologică a ființei ce se întemeiază pe capacitatea reflexivă a rațiunii. Prin conștiință pot afirma propria mea existență ca ființă rațională, prin acel „eu sunt”, nu atât prin incertitudini existențiale, așa cum spunea Descartes, nici prin certitudinile formale ale rațiunii, ci prin simțirea înțelegătoare, rațională, care îmi relevă *sinele* și sensurile conferite de reflecția asupra sinelui, asupra lumii și asupra universului.

Conștiința este proprie ființei umane, diferențiindu-l pe acesta de orice altă formă existențială, prin care omul este înțeles în individualitatea sa, dar și prin

apartenența la întreaga umanitate. Conștiința este rezultatul relației omului, prin facultățile raționale și ale simțirii înțelegătoare cu sine însuși, cu natura, cu societatea, dar și cu Ființa Supremă. Sensurile existențiale nu se regăsesc în simple cunoștințe, ci în faptele de conștiință ce reprezintă conținutul acesteia.

Conștiința nu este un gol existențial, ci este întotdeauna conștiință „a ceva” sau „întru ceva”. Determinațiile de conținut generează două forme sau dimensiuni: *conștiința eu-lui și conștiința de sine*.

În general, gândirea filozofică și psihologică a subliniat că *sinele* este mai vast decât *eu-lui*, îl integrează pe acesta și este mai mult decât eu-lui: „Iar sinele care a rupt cercul eu-lui, este întotdeauna susceptibil de lărgire, ca fiind orizontul mișcător în care te adeverești în adânc” [Noica, 1996]. Pentru Carl Gustav Jung, „sinele” se referă la o entitate care nu o înlocuiește pe cea desemnată până acum prin conceptul de „eu”, ci mai degrabă o include pe aceasta în sfera sa ca un supraconcept. În viziunea marelui psiholog, prin „eu” se înțelege acel factor complex la care se raportează toate conținuturile conștientului. El constituie centrul câmpului conștientului, iar în măsura în care acesta include personalitatea empirică în sfera sa, eu-lui este subiectul tuturor actelor personale ale conștientului. „Raportarea unui conținut psihic la eu reprezintă criteriul conștiinței acestuia, deoarece nici un conținut nu este conștient dacă nu este reprezentat unui *subiect*” [Jung, 1994].

Reținem, ca un aspect comun gândirii filozofice și psihologice, înțelegerea conștiinței prin ideea de subiect și, spunem noi, și prin ideea de persoană conferită omului.

Pentru Jung, deși eu-lui se bazează pe întregul „câmp al conștientului”, el nu este acest câmp, ci doar punctul de referință delimitat de factorul somatic, psihologic. Prin „eu” se obține doar o imagine a personalității constituite, dar personalitatea totală este mult mai complexă. „Sinele” este pentru „eu” un dat obiectiv pe care libertatea de voință a „eului” în câmpul conștientului nu îl poate schimba. Și spune Jung: „De aceea am propus să numim *sine*, *personalitatea totală* care, deși nu este în întregime sesizabilă, este totuși prezentă. Eu-lui este, prin definiție, subordonat sinelui și se raportează la aceasta ca parte la întreg” [Jung, 1994].

La Constantin Noica, înțelegerea raportului dintre *sine* și *eu* se realizează pe trei paliere: 1) înțelegerea sinelui în pasivitatea eului, „ca o conștiință mai adâncă a acestuia”, se poate înțelege că sinele este față de eu un arhetip; 2) sinele poate fi expresia activă a eului: ca ideal, conștiință etică, libertate. Aici sinele este un modelator al eu-lui; 3) Sinele, ca expresie a *lucidității eu-lui*, fiind determinat de „libertatea care și-a aflat necesitatea”. Sub termenul de luciditate se ascunde cel de conștiință, respectiv

câmpul conștiinței, cum e numit de Jung [Noica, 1996]. Pentru Constantin Noica, „eu-l” se află într-un proces dialectic de ridicare la sine. În această devenire, omul și creația lui sunt expresia libertății sinelui superior care reprezintă ființa. De aceea, devenirea este înțeleasă de Noica ca fiind orientată spre ființă, prin trecerea progresivă de la eu la sinele mai adânc.

În raport cu aceste succinte reflecții filozofice, se poate reține că filozofia și psihologia evidențiază complexitatea conștiinței, ca dimensiune ontologică fundamentală a ființei umane. Această complexitate și adâncime de conținut nu exclud ci, dimpotrivă, presupun unitatea conștiinței bazată la rândul ei pe unitatea ființei. Conștiința, pe care numai omul ca ființă rațională o posedă, este unitară, dar se manifestă în două forme: *conștiința eu-lui* al cărui conținut este fenomenalitatea existențială a omului, ca ființă finită, în natură și în societate, supus determinismului material și temporar și prin aceasta precarității existențiale, iar pe de altă parte, *conștiința de sine* proprie omului care s-a cunoscut pe sine și adevăratul sens al existenței aflat dincolo de finitudine și determinismul natural, transfigurându-și, prin această cunoaștere și conștiință, ființa și devenind ceea ce este prin fire, persoană și personalitate spirituală și ca atare liber.

Omul poate rămâne însă un simplu individ încorsetat de legile naturii și ale societății, dacă prin voință, credință și cultură nu transcende limitele eu-lui și nu-și descoperă sensul său adevărat în Ființa Supremă și în viața veșnică, ajungând astfel la conștiința sinelui nepuizabil în profunzimile sale. Trecerea de la conștiința eu-lui la conștiința de sine este, în esență, devenirea omului de la individ la persoană spirituală, liberă, aflată în relație infinită și indefinită de iubire cu Dumnezeu, cu oamenii și cu toată firea. Și concepțiile filozofice remarcă o astfel de diferențiere între omul, ca ființă finită, iar pe de altă parte, personalitatea umană definită prin libertatea sa. Unde nu este libertate, adică acolo unde este numai conștiința finită a eu-lui nu și a persoanei, este număr, cum bine spunea Constantin Noica”.

Se discută în politologie și filozofie și de o conștiință socială. În opinia noastră, acest concept este o construcție gnoseologică, a cărei existență în plan teoretic este derivată și condiționată de singura formă ontologică a conștiinței, și anume, conștiința omului în individualitatea și personalitatea sa. Este interesant faptul că juridicul exprimă acest fapt, în sensul că garantează nu conștiința socială ca și structură teoretică și abstract, ci numai conștiința individuală legată indisolubil de persoană. Este remarcabil că dreptul a preluat mai mult sau mai puțin elaborat valorile teologice și filozofice fundamentale privind înțelegerea omului ca persoană în existența sa socială, în sensul că în mod constant se afirmă teza potrivit căreia titularul

drepturilor fundamentale nu poate fi decât omul în individualitatea sa, am spune noi ca persoană și nu ca individ, dar nu un grup, o colectivitate sau societatea ca atare. Desigur, deoarece starea juridică a omului este existența sa exterioară în social și în mediul natural, titularul oricărui drept fundamental îl poate exercita, dacă avem în vedere această stare juridică a sa, în mediul social în care se află. Astfel, orice libertate individuală este și socială prin existența juridică a omului în exterioritatea sa socială.

Ar mai fi de adăugat că libertatea conștiinței face parte din așa numitele drepturi naturale ale omului, preexistente, în opinia unor autori, consacrarilor în norme constituționale sau de altă natură. Această teză pe care spațiul nu ne permite să o dezvoltăm este demnă de a fi reținută pentru a clarifica, într-o oarecare măsură, raportul dintre libertățile (drepturile) omului, iar pe de altă parte, normele juridice (legile pozitive). Nu legea este aceea care determină și dă conținut libertăților individuale și drepturilor fundamentale, ci invers legitimitatea oricărei legi decurge direct din modul în care libertățile și drepturile fundamentale, preexistente, sunt reflectate în norma juridică. Apreciem că acesta este un imperativ social pentru a contura în acest fel posibilitatea libertății omului în mediul social. În ipoteza în care libertatea este determinată de lege, înțeleasă ca act normativ și nu ca lege morală, realitatea dominantă în care libertatea se manifestă este neautenticul și constrângerea, deoarece orice lege juridică, prin esența sa, este o formă de limitare și de restrângere sau condiționare, într-un cuvânt de constrângere a libertății omului.

Se poate spune că într-o astfel de ipoteză poate să se manifeste și o contradicție distructivă între lege în înțelesul ei juridic și libertatea omului, inclusiv libertatea conștiinței. Dacă se ajunge la situația în care legea este o construcție care reflectă drepturile naturale preexistente ale omului, atunci se poate vorbi de o libertate autentică, garantată prin actul normativ și nu construită de norma juridică. Este demn de subliniat faptul că în instrumentele juridice universale, clasice, privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului, în mod obișnuit există formula potrivit căreia „statele *recunosc* drepturi și libertăți fundamentale”, prin urmare nu le construiesc normativ și nu le impun ca un dat juridic. Aceasta nu este numai o simplă formulă juridică, ci exprimă un gând fundamental al caracterului derivat al legii din valori existențiale fundamentale anterioare, am spune noi, inclusiv din adevăruri de credință.

Există o contradicție unilaterală, cum ar spune Constantin Noica, între lege și libertate, dacă acceptăm ideea caracterului derivat al legii față de valorile libertății. **Astfel, legea nu poate contrazice libertatea omului, dar libertatea omului poate contrazice legea.**

II. Înțelesuri teologice ale conștiinței

Problematika unității conștiinței și a ființei este evident obiect pentru meditația teologică. Iată ce spunea, în acest sens, cuviosul Isaia Pustnicul: „Să stăruim, iubiților, în frica lui Dumnezeu, păzind și păstrând făptuirea virtuților, nepricinuind sminteli conștiinței noastre, ci luând aminte la noi înșine în frica lui Dumnezeu. Să facem aceasta până se va elibera și ea împreună cu noi, ca să se producă între noi și ea o unire, încât să ajungă paznica noastră, arătându-ne orice lucru în care e primejdie să cădem. Dar, de nu ascultăm de ea, se va despărți de noi, lăsându-ne să cădem în mâinile vrăjmașilor noștri și nu ne va mai ajuta” [Pustnicul, 2009].

Comentând acest text, părintele profesor Dumitru Stăniloae remarca dualitatea dintre conștiință și ființa noastră. Conștiința e cea prin care ne putem păzi ființa de atracțiile precarității existențiale, iar scopul existenței este să realizăm unitatea dintre conștiință și ființa noastră. Spunea în acest sens părintele profesor Dumitru Stăniloae: „Sunt trei și în om, deosebit de al Treilea suprem. Conștiința că al treilea în om (deosebită de eu și de ființa proprie) e puternică în om, mai ales când are în ea pe al Treilea suprem, sau pe Dumnezeu” [Stăniloae, 1991].

Omul care a ajuns la conștiința sinelui este persoană și prin acesta liber întru comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii. Părintele profesor Dumitru Stăniloae spunea că omul, ca persoană, este „duh și libertate” și, în același timp, taină și lumină, este o „taină a luminii”. Conștiința de sine a omului este un adânc de iubire și smerenie pentru că ea este legătura infinită și indefinită a persoanei umane cu Persoana Supremă. Această comuniune este totuși ordinea superioară determinismului natural, pentru că nu este constrângătoare și nici finită, ci infinită în iubire, este ordinea pe care a relevat-o Mântuitorul în poruncile sale și în mod deosebit prin *porunca iubirii*, *porunca desăvârșirii* și *porunca sfințeniei*.

Se poate spune că reflecția filozofică autentică despre conștiință este susținută de adevărurile de credință din revelația naturală și supranaturală, adevăruri atât de frumos exprimate în multe scrieri patristice.

Părintele Arsenie Boca spunea despre conștiință : „E un grai tăcut, o chemare lină, pe care o auzi sau o înțelegi că vine dinlăuntru, dar totuși de dincolo de tine, de la Dumnezeu. Însuși cuvântul conștiință înseamnă a ști împreună la fel. Iar ce știu împreună, la fel, sunt Dumnezeu și omul. Prin urmare, cugetul sau conștiința e ochiul în care vede Dumnezeu pe om și același ochi prin care vede omul pe Dumnezeu. Cum îl văd așa mă vede – așa simt că mă vede – vedere deodată dinspre două părți” [Boca, 2002]. Și tot părintele Arsenie Boca

afirma: „Când ai conștiința curată, să nu te temi niciodată de nimic” [Boca, 2002].

Una dintre cele mai frumoase reflecții despre conștiință o întâlnim la Ava Dorotei: „Când a făcut Dumnezeu pe om, a sădit în el ceva dumnezeiesc, ca un gând mai fierbinte și luminos, având calitatea unei scânteii care luminează mintea și arată acesteia deosebirea binelui de rău. Aceasta se numește conștiință și ea este legea firii lui” [Stăniloae, 1991].

În același sens, Marcu Ascetul se referă la conștiință ca proprie firii omului: „Conștiința e o carte naturală. Cel ce o citește cu fapta face experiența ajutorului dumnezeiesc. Conștiința bună se află prin rugăciune, iar rugăciunea curată prin conștiință. Căci una are trebuință de alta prin fire”.

Dacă examinăm relația dintre conștiință și cunoaștere, putem spune că nu există o identitate între cele două facultăți ale firii umane, dar se presupun reciproc. Suma cunoștințelor științifice sau de orice fel nu formează conștiința. Prin conștiința de sine cunoștințele primesc sensul lor firesc. Pe de altă parte, conștiința este altceva decât discursivitatea rațiunii sau sensibilitatea intelectului. Ea este reflecție asupra gândului, asupra conceptelor, categoriilor pe care le construiesc sensibilitatea intelectuală sau rațiunea cunoscătoare și este, în esență, comuniunea existențială profundă între persoane. În conștiința de sine, așa cum o definesc părinții filocalici, dispăre dihotomia proprie cunoașterii raționale dintre subiect și obiect. Prin conștiință, înțelege în relația de comuniune interpersonală, cunoștințele dobândesc unitate și sensul lor, deoarece conștiința eu-lui, dar în mod deosebit a sinelui nu poate aparține decât persoanei. O astfel de idee este magistral construită de părintele profesor Dumitru Stăniloae: „Același lucru ni-l atestă și cuvântul conștiință. Eu nu mă cunosc pe mine fără o relație cu ceilalți. În ultimă instanță, eu cunosc sau sunt conștient de mine în relație cu Dumnezeu. Lumina cunoașterii mele privitoare la lucru sau la mine însumi, se proiectează peste chipul uman, comunitar, din comuniunea personală supremă. Nu suntem conștienți de noi înșine decât în relație cu altul și, în ultimă instanță, în fața lui Dumnezeu. Eu-l singur n-ar mai avea conștiință; prin conștiință el este un „loc” spiritual al său în relație cu alții. În conștiința de sine el sporește odată cu sporirea în cunoașterea de sine, iar aceasta sporește odată cu sporirea în cunoașterea lui Dumnezeu și a semenilor, dar și a lucrurilor” [Stăniloae, 2003]. Spre deosebire de conștiința eu-lui mărginită în finitudinea existențială, conștiința de sine are proprie libertatea în ordinea pe care o conferă poruncile divine. Omul care a devenit persoană este conștient că depinde de Dumnezeu și prin aceasta este stăpân pe sine însuși, fiind stăpânit de Dumnezeu, iar din rob al păcatului devine „rob al libertății”, prin nepărtinire, lucrarea virtuților, dar

și prin harul sfânt. Este rob al libertății pentru că trăiește în comuniunea iubitoare infinită cu Dumnezeu și cu semenii și prin aceasta se înscrie într-o ordine sau în ceea ce filozofii numesc „legea libertății”.

Conștiința este o dimensiunea naturală prin care omul devine ceea ce este și se diferențiază în mod categoric de orice altă formă existențială. Astfel, realitatea naturală în manifestările sale existențiale se transformă conform legilor cauzalității, cum spune Kant. Spre deosebire, omul prin conștiința sa și în forma supremă conștiința de sine nu se transformă, ci devine, conform *legilor libertății*, după spusele aceluiași mare filozof. Părintele Teofil Părăian spunea că omul devine ceea ce este el, sensul existenței sale fiind orientat spre realizarea și descoperirea conștiinței de sine.

În consecință, libertatea este proprie conștiinței de sine. Nu poate fi concepută conștiința de sine în marginile determinismului natural sau supusă unor constrângeri, condiționări sau orice fel de limitări impuse de legea juridică și, în general, de legea socială.

Acest fapt este foarte bine subliniat în scrierile patristice, care relevă că libertatea omului devenit persoană spirituală este inerentă conștiinței de sine. Pentru profunzimea gândului redăm una dintre cele mai frumoase meditații filocalice asupra libertății omului, ca persoană conștientă de sine, în comuniunea sa de iubire cu Dumnezeu și cu semenii: „Dumnezeu a făcut pe om liber, ca să poată înclina spre bine. Dar înclinând spre bine, prin voie liberă, nu e în stare să-l împlinească fără ajutorul lui Dumnezeu. Că s-a scris: nu e de la cel ce voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește (Rom. 9, 16). Dacă deci își apleacă omul inima spre bine și cheamă pe Dumnezeu în ajutor, luând aminte la dorința lui cea bună, dăruiește putere lucrării lui. Și așa se întâlnesc amândouă; libertatea omului și puterea lui Dumnezeu. Căci binele vine de la Dumnezeu dar se împlinește de către sfinții lui. Și așa se slăvește Dumnezeu în toți și el îi slăvește pe ei” [Stăniloiaie, 1991].

Starea juridică a omului îngustează și chiar constrânge la limite fenomenale nepuizabilitatea conștiinței de sine, dar și a libertății proprii, firii omului ca persoană spirituală, deoarece legea, oricât de generoasă ar fi, rămâne în limitele finitudinii umane, chiar și atunci când încearcă să conceptualizeze, să recunoască și să garanteze acest dar divin neprețuit al omului, care este libertatea de conștiință despre care părintele Arsenie Boca spunea că „este cel mai adânc bun spiritual pe care îl are omul la îndemână în viața sa”. Prin urmare, libertatea de conștiință fiind un bun spiritual, mai mult decât bunurile materiale, trebuie cultivată, dezvoltată și mai ales apărată față de orice fel de constrângeri și ingerințe, unele venind chiar din aplicarea deformată în raport cu sensurile

existențiale profunde a principiilor și normelor dreptului.

III. Înțelesuri juridice ale libertății de conștiință.

Acest drept fundamental este prevăzut și recunoscut în majoritatea declarațiilor și tratatelor internaționale care se referă la drepturile și libertățile fundamentale ale omului, începând cu declarația universală din 1948. Stă la baza altor drepturi fundamentale, cum ar fi libertatea cuvântului, libertatea de asociere, libertatea presei. În esența sa este un drept natural care prevede posibilitatea persoanei de a-și putea exprima în particular sau în public o anumită concepție despre lumea înconjurătoare, de a avea sau nu o credință religioasă, de a aparține sau nu unui cult religios sau unei organizații de orice fel, recunoscută de ordinea constituțională existentă la un anumit moment dat. Exprimă în același timp și libertatea de a gândi, de a avea opinii, concepții teoretice, sentimente, păreri, exprimate public, particular sau nu, fără ca cineva să poată interveni sau cenzura, sau cunoaște, fără voința persoanei, aceste gânduri. Este un drept natural, pentru că omul se diferențiază de celelalte forme de viață tocmai prin existența conștiinței și a libertății de a gândi, de a avea sentimente.

Conștiința omului nu trebuie să fie direcționată prin mijloace administrative, ci ea trebuie să fie rezultatul libertății acestuia de a gândi și de a-și exterioriza gândul. Libertatea conștiinței implică și responsabilitatea morală și de conștiință pentru gândurile exprimate. Responsabilitatea, inclusiv cea juridică, intervine numai în momentul în care gândul sau opinia sunt exprimate, situație în care pot leza demnitatea, onoarea sau libertatea de gândire a unui alt subiect de drept sau chiar ordinea socială sau ordinea de drept, de aceea libertatea conștiinței este în strânsă legătură cu libertatea de exprimare, aceasta din urmă reprezentând tocmai posibilitatea recunoscută omului de a-și exterioriza gândurile. În consecință, libertatea conștiinței are un conținut complex, al cărui conținut juridic se exprimă în trei dimensiuni: libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea de religie.

Libertatea de religie, ca aspect de conținut al libertății de conștiință, înseamnă exteriorizarea unei credințe, religii și, în al doilea rând, libertatea de a adera la o organizație religioasă și la ritualul practicat. Este necesar ca religia sau organizația religioasă să fie cunoscute prin lege de stat și activitatea unui anumit cult religios să nu fie considerată ca fiind contrară ordinii de drept sau bunelor moravuri. Organizarea cultelor religioase, recunoscute de stat, este liberă și se concretizează în statute proprii. În decursul timpului, raporturile dintre stat și autoritatea religioasă pot fi catalogate în trei variante: 1. statul se confundă cu autoritatea religioasă; 2. statul sprijină autoritatea religioasă,

dar se diferențiază de aceasta;3. statul adoptă o poziție de indiferență față de autoritatea religioasă. Constituția României consacră separarea statului față de autoritate, dar obligă autoritatea statală să sprijine cultele recunoscute de lege, inclusiv prin mijloace financiare. Se proclamă totodată autonomia religioasă, în sensul că fiecare cult este liber să-și organizeze forma de ritual, învățământul, relațiile cu adeptii cultului, relațiile cu statul. Autonomia religioasă trebuie exercitată numai în condițiile respectării drepturilor omului, a moralei publice și a ordinii de drept. Art. 29 din Constituție se referă și la raporturile dintre religii, după următoarele principii: egalitatea dintre credincioși și necredincioși; impune cultivarea unui climat de toleranță și respect reciproc; sunt interzise orice forme, mijloace sau acte de învrăjbire religioasă.

Doctrina de specialitate [Muraru, 1995; Sudre, 2006] relevă câteva aspecte interesante în legătură cu conținutul juridic al libertății conștiinței denumit uneori și libertatea gândirii.

Astfel, o dimensiune importantă a conținutului juridic este „dreptul de a avea o convingere”. Acesta este un drept cu caracter general, protejează forul interior, adică domeniul convingerii personale și al credințelor religioase. Este important de a remarca că, din punct de vedere juridic, dreptul de a avea o convingere nu poate fi supus unor restricții, limitări, condiționări sau derogări. Curtea europeană a Drepturilor Omului de Strasbourg a relevat faptul că libertatea religiei constituie „unul dintre elementele vitale care contribuie la formarea identității credincioșilor și a concepțiilor despre viață” – Hotărârea din 20 septembrie 1994, A.295 – A. Înțeles într-un sens larg de către instanța europeană, de acest drept beneficiază atât credincioșii, cât și atei, „agnosticii, scepticii sau persoanele neutre”.

În opinia Curții de la Strasbourg, „convingerea” - termen utilizat de către instrumentele juridice internaționale - se distinge de simplele „părerii și idei” și desemnează „opiniile ce ating un anumit grad de intensitate, seriozitate, coerență și importanță” – Hotărârea din 25 februarie 1982, A.48. Subliniem o interesantă precizare a Curții în acest sens: o credință care constă în esență sau exclusiv în cultivarea și distribuirea unui stupefiant nu poate intra în sfera de aplicare a protecției juridice pe care o conferă Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

Dreptul de a avea convingeri se referă, așadar, la faptul de a profesa convingeri spirituale sau filozofice care au un conținut valoric, identificabil și care în acest fel pot forma obiectul protecției juridice. Dreptul de a avea o convingere implică și principiul neutralității statului față de convingerile morale și politice. Această obligație de neutralitate exclude orice apreciere a autorităților statale cu privire la legitimitatea credințelor, precum și a modalităților de exprimare a acestora. Înțeles astfel,

dreptul de a avea o convingere îmbracă un triplu aspect în plan juridic. El reprezintă, în primul rând, libertatea fiecărei persoane de a avea sau de a adopta o convingere sau o religie la libera sa alegere, fără însă a implica libertatea de a refuza valabilitatea unor prevederi legislative imperative, sprijinindu-se pe obiectii, decurgând din anumite convingeri religioase.

Un al doilea aspect se referă la *libertatea de a nu avea o convingere sau o credință religioasă*. În acest fel, din punct de vedere juridic, individul este protejat contrar „unei eventuale obligații de a participa direct la activități religioase împotriva voinței sale” (a se vedea în acest sens Hotărârea Curții din 9 mai 1989 A187).

În fine, *dreptul de a avea o convingere exprimă garanția juridică a libertăților indivizilor de a-și schimba convingerea sau religia fără a suferi vreoa constrângere sau vreun prejudiciu*. În acest spirit, Adunarea generală a Națiunilor Unite a adoptat, la 25 noiembrie 1981, Declarația privind eliminarea oricărei forme de intoleranță și de discriminare bazată pe credința religioasă sau de convingere, document internațional care interzice „orice distincție, excludere, restricție sau preferință bazată pe credința religioasă sau pe convingere”.

Un al aspect este „*dreptul omului de a-și manifesta convingerile*”. Acest drept presupune libertatea oricărei persoane de a-și manifesta propriile convingeri, individual sau colectiv, public sau într-un cadru privat. Dreptul are o legătură cu libertatea de exprimare și se referă în mod deosebit la manifestarea convingerilor religioase. Este interesant de subliniat faptul că, în opinia Curții Europene, libertatea de a-și manifesta religia include și „dreptul de a încerca să-l convingi pe aproapele tău”.

Expresie socială a libertății de gândire, de conștiință și a religiei, cu consecințe foarte diverse, libertatea de manifestare a convingerilor poate face obiectul unor restricții în condițiile prevăzute de lege. Jurisprudența europeană furnizează numeroase exemple de limitări aduse dreptului indivizilor de a-și manifesta convingerile, justificate de protejarea ordinii publice, ordinii de drept sau a ordinii morale, sau chiar a sănătății.

Așa cum se subliniază într-o hotărâre pronunțată la 25 mai 1993, Curtea Europeană reține că: „Într-o societate democratică unde mai multe religii coexistă în cadrul aceleiași populații, limitarea dreptului indivizilor de a-și manifesta convingerile se poate dovedi necesară pentru a concilia interesele diverselor grupuri și a asigura respectarea convingerilor fiecăruia”. Clauza de „ordine publică” permite în aceste situații protecția libertății de gândire, de conștiință și a religiei celuilalt și condamnarea prozelitismului „de proastă calitate”, caracterizat prin presiuni abuzive ce iau forma unei hărțuiri sau a unui abuz de putere. În același spirit, protecția dreptului copilului

la învățătură, în cazul în care intră în conflict cu dreptul părinților la respectarea propriilor convingeri religioase, prevalează asupra acestuia din urmă.

Libertatea indivizilor de a-și manifesta religia include participația la viața comunității religioase și presupune ca aceasta din urmă „să poată funcționa pașnic, fără ingerința arbitrală a statului” (a se vedea Hotărârea din 26 octombrie 2000 A.78). Statului îi revine obligația de a garanta nu numai pluralismul religios, dar și pluralismul intern al unei anumite confesiuni religioase; în acest scop, el trebuie să nu arbitreze conflicte în materie de dogmă din cadrul unei comunități religioase și să nu intervină în favoarea unei comunități sau alteia religioase.

Libertatea religiei trebuie interpretată așa încât comunitatea religioasă să dispună de posibilitatea de a-și asigura propria protecție jurisdicțională, pe cea a membrilor săi și a bunurilor sale și, în deosebi, a personalității sale juridice, în cazul în care conform dreptului intern doar cultele recunoscute pot fi practicate (a se vedea cauza Mitropolia Basarabiei ș.a. contra Moldovei, Hotărârea din 13 decembrie 2001: Refuz al autorităților de a recunoaște oficial o Biserică).

IV. Libertatea gândirii, conștiinței și religiei în jurisprudența europeană.

Cele trei noțiuni, respectiv: gândirea, conștiința și religia, care formează obiectul protecției art.9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, cel mai important instrument juridic european în această materie, sunt strâns legate între ele. Noțiunile de „gândire”, „conștiință” și „religie”, care apar în cuprinsul Convenției, subliniază conținutul larg atribuit libertății de gândire. Curtea Europeană a Drepturilor Omului (în continuare CEDO) a estimat că noțiunea de convingere filozofică desemnează „ideile fondate pe cunoaștere și raționament cu privire la lume, viață și societate ... pe care o persoană le adoptă și le aplică în conformitate cu exigențele propriei conștiințe. Aceste idei pot fi descrise, pe scurt, ca fiind concepția unei persoane despre viață, despre comportamentul omului în societate [Decizii și rapoarte ale Comisiei Europene a Drepturilor Omului, nr.25; Raportul din 16 mai 1980].

Libertatea de gândire, de conștiință și religie reprezintă unul dintre fundamentele unei societăți democratice, în sensul Convenției: „ea figurează, în dimensiunea sa religioasă, printre elementele esențiale ale identității credincioșilor și ale concepțiilor despre viață, dar ea este totodată un bun prețios și pentru ateii, agnostici, sceptici sau indiferenți. Acest lucru decurge din pluralismul – scump plătit de-a lungul secolelor, necesar unei asemenea societăți [Cazul Mitropolia Basarabiei și

alții versus Moldova, Hotărârea din 13 decembrie 2001, Bârsan, 2010].”

Jurisprudența C.E.D.O. relevă două aspecte majore ale dreptului garantat de art.9: a) libertatea individului de a adopta o convingere pe care să o manifeste; b) libertatea individului de a face sau nu parte dintr-un grup, inclusiv un cult religios și de a-l apăra atunci când consideră necesar [Micu, 1998]. Majoritatea cazurilor în legătură cu încălcarea dispozițiilor art.9 din Convenție au pus în discuție libertatea religioasă. Instanța internațională de la Strasbourg a subliniat importanța respectării pluralismului și a toleranței între diferitele grupuri religioase. În relațiile cu diferitele religii, culte și credințe, statul trebuie să fie neutru și imparțial „rolul autorităților în acest caz nu este de a elimina cauza tensiunilor, eliminând pluralismul, ci de a se asigura că grupurile opuse unul altuia se tolerează” [Cazul Mitropolia Basarabiei și alții versus Moldova].

Libertatea gândirii, a conștiinței și religiei impune obligația statului de a nu exercita nici un fel de constrângere la nivelul conștiinței individului [Andreescu & Puran, 2012]. Comisia Europeană a arătat că art.9 protejează ceea ce se numește „forul interior” al persoanei, adică acele domenii ale convingerilor strict personale și actele strâns legate de acestea. Totuși, acest text nu protejează orice comportament social bazat pe anumite convingeri. Dreptul garantat de art.9 nu este absolut, deoarece într-o societate democratică, în care mai multe religii coexistă în cadrul aceleiași populații este necesar ca această libertate să fie însoțită de limite care să concilieze interesele diferitelor grupuri și să asigure respectarea convingerilor fiecăruia.

Totodată, art.9 alin.2 prevede posibilele restricții ale libertății de conștiință, de gândire și religie. În conformitate cu aceste dispoziții, libertățile consacrate de art.9 pot forma obiectul unor restricții, dacă acestea sunt prevăzute de lege, constituie măsuri necesare într-o societate democratică și vizează unul dintre scopurile legitime prevăzute expres și limitativ de Convenție. Respectarea condiției de proporționalitate, ca relație adecvată între măsurile restrictive și scopul legitim urmărit formează obiect de analiză pentru instanța internațională. Desigur, și în acest caz Curtea Europeană a Drepturilor Omului apreciază proporționalitatea în raport cu natura dreptului protejat, situația de fapt, scopul legitim urmărit, felul și intensitatea măsurilor restrictive aplicate, având în vedere respectarea principiului pluralismului și a celor două criterii procedurale: „necesitatea într-o societate democratică” și „marja de apreciere” recunoscută statelor contractante [Andreescu, 2007].

Instanța de la Strasbourg admite că statele au o anumită marjă de apreciere în ceea ce privește ingerințele în exercitarea acestei libertăți, dar, puterea acestora nu poate fi discreționară.

Jurisprudența este orientată spre o interpretare strictă a limitării libertății de conștiință și religie, în raport de circumstanțele concrete ale cazului și scopul legitim urmărit.

Pentru a determina amploarea marjei de apreciere a statului pârât, instanța internațională subliniază importanța actului de recunoaștere al autorităților naționale. Numai un cult recunoscut are personalitate juridică, deci poate să se organizeze și să funcționeze, poate să stea în justiție pentru a-și proteja patrimoniul. În raport cu aceste criterii C.E.D.O. apreciază că refuzul de recunoaștere a bisericii reclamante are asemenea consecințe asupra libertății religioase, încât nu poate fi considerat proporțional scopului legitim urmărit și nici necesar într-o societate democratică, în concluzie, art.9 din Convenție a fost încălcat.

În legătură cu garantarea libertății de conștiință, de gândire și de religie, se poate spune că principiul proporționalității reprezintă un criteriu esențial pentru a limita puterea discreționară a autorităților publice și pentru eliminarea abuzurilor prin restrângerea nejustificată a exercițiului unui drept protejat de Convenție. Astfel, în nici un caz, o procedură administrativă nu poate fi folosită pentru a impune condiții rigide și chiar prohibitive exercitării anumitor culte.

Proporționalitatea nu este o condiție abstractă, ci este determinată de particularitățile fiecărui caz, dar așa cum rezultă din jurisprudența instanței de la Strabourg, există și premise valorice importante care determină evaluarea raportului de proporționalitate dintre măsurile restrictive dispuse și scopul legitim urmărit.

V. Unele concluzii.

Conștiința este o dimensiune ontologică a ființei umane, un *dat* care se constituie ca o particularitate existențială a omului. *Conștiința de sine* este un *dar* divin pe care fiecare om îl poartă în sine ca vocație încă de la botez, dar care devine actual prin lucrarea teandrică a harului și a omului. *Libertatea conștiinței* se constituie și se desăvârșește nu în relație cu lumea materială supusă determinismului și cauzalității naturale și implicit tuturor precarităților existențiale, ci prin raportare la universul valoric autentic ce decurge în mod firesc din relația de iubire a omului față de Dumnezeu și față de semenii.

Forma juridică a libertății conștiinței are ca esență libertatea conștiinței de sine în înțelesul ei teologic. Spunea părintele profesor Dumitru Stăniloae că „omul este în esența sa duh și libertate”. Libertatea omului are ca fundament libertatea conștiinței care, prin credință, devine și *conștiință de sine*. În acest fel se depășește individualismul, egocentrismul, „eul” și tot ceea ce înseamnă existența omului aruncat în lume după expresia lui Heidegger și Sartre.

Libertatea conștiinței este lungul drum, dar singura cale senină a omului către sine, către sinele său mai adânc, regăsit în infinitatea iubirii de Dumnezeu și de oameni.

Cum bine spunea Constantin Noica: „Trebuie să fii infidel eului în drumul către sine” [Noica, 2013].

Bibliografie

- [1] Andreescu, M., Puran, A.N. (2012). *Drept constituțional*. Craiova: Ed. Sitech.
- [2] Andreescu, M. (2007). *Principiul proporționalității în dreptul constituțional*. București: Ed. C.H. Beck.
- [3] Bârsan, C. (2010). *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole, vol. I*, București: Ed. C.H. Beck.
- [4] Boca A. (2002). *Mare Îndrumător de suflete din secolul XX*, Cluj Napoca: Ed. Teognost.
- [5] Jung, C.G. (1994). *Puterea sufletului. Antologie, psihologia analitică*. București: Ed. Anima.
- [6] Marcu Ascetul. *Despre legea duhovnicească, în 200 de capete*, 186 și 198.
- [7] Muraru, I. (1995). *Constituție și constituționalism, în studii constituționale*, București: Ed. Actami.
- [8] Micu, D. (1998). *Garantarea drepturilor omului*, București: Ed. All Beck.
- [9] Noica, Constantin (2013). *Jurnal de idei*, București: Ed. Humanitas.
- [10] Noica, Constantin (1996). *Cuvânt împreună despre rostirea românească*. București: Ed. Humanitas.
- [11] Sudre, Fr. (2006). *Drept european și internațional al drepturilor omului*. București: Ed. Polirom.
- [12] Stăniloae D. (2009). *Isaia Pustnicul, Cuvântul IV, Filocalia, Vol.XII*, București: Ed. Humanitas.
- [13] Stăniloae, D. (1991). *Filocalia, Vol. XII*, București: Ed. Harisma.
- [14] Stăniloae, D. (2003). *Teologia Dogmatică Ortodoxă, vol. I*. București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- [15] Stăniloae, D. *Ava Dorotei, Învățători, III, I, în Filocalia, Vol. X*.
- [16] Cuvioșii Varsanufie și Ioan, *Scrisori duhovnicești*, 763, Filocalia, vol. X.
- [17] Decizii și rapoarte ale Comisiei Europene a Drepturilor Omului, nr.25. Raportul din 16 mai 1980.
- [18] Cazul Mitropolia Basarabiei și alții versus Moldova, Hotărârea din 13 decembrie 2001.